

Erfgoed, cultureel of financieel? Collectiebeleid in crisistijd

Verslag debat Stichting Ontferfd Goed / dd 28 maart / Witte de With / Rotterdam

Er wordt fors gesneden in de budgetten voor de culturele sector, musea moeten op hun tenen lopen om de boekhouding sluitend te krijgen en intussen breiden collecties zich uit. Ruim negentig procent van wat een museum bezit, ligt opgeslagen in depots en daarvan is de helft nooit zichtbaar voor een museumbezoeker. Dat roept vragen op. Mag een museum delen van zijn collectie verkopen om reparaties aan het gebouw te kunnen betalen? Hoe moeten we goed zorgdragen voor ons erfgoed in de toekomst? En wie zijn er verantwoordelijk? Erfgoedinstellingen, museumbezoekers, de politiek, of iedere Nederlander?

Het zijn prikkelende vragen waarover een goedgevulde zaal in kunstinstelling Witte de With in Rotterdam zich buigt op deze donderdagavond 28 maart, tijdens het eerste debat in een reeks over de toekomst van het Nederlands erfgoed. Organisator: de jonge Stichting Ontferfd Goed (SOG), onlangs door Vrij Nederland en Kennisland uitgeroepen tot radicale vernieuwer. De stichting is gespecialiseerd in het professioneel ontzamen van zogeheten verweesde collecties en helpt musea hun verzamelingen te delen. SOG werd anderhalf jaar geleden opgericht toen de gehele collectie van het sluitende museum Scription op de schroothoop dreigde te belanden. SOG adopteerde de collectie en brengt haar onder bij andere musea en particulieren, die items kunnen 'adopteren'.

Het taboe op ontzamen is groot, maakt museoloog Dieuwertje Wijsmuller van de SOG voor aanvang van het debat duidelijk. "Dat taboe doorbreken is onze grootste uitdaging. Veel musea willen wel, maar durven niet. De acties van MuseumgoudA en het Wereldmuseum, die delen van de collectie te koop aanboden, ontvingen een stortvloed aan kritiek. Dat doen wij nog maar even niet, is dan de reactie."

Dat er intussen iets moet veranderen in museumland, daarover zijn de twee opponenten van vanavond –hoogleraar culturele economie aan de Erasmus Universiteit Arjo Klamer en voorzitter van de Commissie Musea van de Raad voor Cultuur Lejo Schenk– het wel eens. Maar beiden bepleiten een andere aanpak.

Schenk vindt dat collecties en musea onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn en je dus niet zomaar delen kunt afstoten om financiële noden te lenigen. "Het beheren en tonen van een collectie valt samen met de definitie van een museum. Een museum is per definitie dienstbaar aan zijn collectie. De canon van door ons voorgedragen objecten moet gezien en ontmoet kunnen worden. Dat is geen objectfetisjisme of spiritualisering van musea, maar

dat is onze gezamenlijke verantwoordelijkheid.” Over het algemeen delen rijksoverheden deze opvatting, signaleert Schenk. “Als rijksmusea omvallen of sluiten, gaan collecties in depot en wordt er intensief gekeken of ze elders beter tot hun recht komen. Niet alle overheden houden zich daar overigens aan.” Schenk refereert onder meer aan de veiling van het topstuk “The Schoolboys” van Marlene Dumas door MuseumgoudA, dat zich daarbij niet hield aan de Leidraad van Afstoting van Museale Objecten (LAMO), waarin onder meer staat dat af te stoten objecten altijd eerst aan ander museum moeten worden aangeboden voor ze verkocht mogen worden.

Schenk wil niet beweren dat hij kritiekloos kijkt naar hoe er nu met museale collecties wordt omgesprongen. “Er belandt inderdaad vaak veel te veel in depots, musea zijn niet kritisch genoeg geweest in het uitdunnen van hun collecties, er is inkoopbeleid gevoerd naar de waan van de dag.” Musea zouden er goed aan doen een visie voor de komende 25 jaar te formuleren, die dieper graaft en breder kijkt dan een stapeltje A4-tjes over de eigen vierkante meters van het museum.”

In het recent uitgebrachte advies “Ontgrenzen en Verbinden” zegt de Raad voor Cultuur dat de borging en bestemming van museale collecties in het publieke domein betere organisatie behoeft. Schenk: “We willen een kerncollectie voor Nederland benoemen. Daarmee bedoelen we dat gedeelte van collecties waarvan we vinden: dit moet aan volgende generaties worden overgedragen. Daarbij gaat het ons niet alleen om de prachtige dingen in het Rijksmuseum, maar ook om objecten uit lokale en regionale musea.”

Op de vraag of collecties verkocht mogen worden, geeft Schenk een massief nee als antwoord. “Provocerend zeg ik daarbij: als je een deel van je collectie moet verkopen om de economie van een museum draaiend te houden, dan heb je het te ver laten komen. Het is laf om een collectie die zich niet kan verdedigen te slachtofferen voor het in leven houden van het museum.”

Schenk is niet tegen uitdunnen, ook niet tegen ontzamen, noch tegen een goede werking van de LAMO. Hij is wel fel tegen dollartekens in de ogen van museale professionals. “Erfgoed overstijgt de waarde van geld. Museale collecties zijn noodzakelijk voor de verbinding in de samenleving, voor het definiëren van onze identiteit. Dat moeten we vooropstellen. We moeten ons niet de wereld van de kunstbeleggers en de vermogende verzamelaars in laten trekken. Ik ben een fan van Benjamin Barber, de politicoloog die het boek “Consumed: How Markets Corrupt Children, Infantilize Adults, and Swallow Citizens Whole” schreef. Te midden van de globalisering, die we allemaal meemaken, wordt juist de nationale, regionale en lokale identiteit heel belangrijk. Barber zegt: laat je niet dwingen in de spagaat van de overheid en de financiële markten, waarbij de burgers vijanden worden van het publieke domein.”

Gemeenschappelijke goederen

Arjo Klamer vindt dat musea best (delen van) hun collecties mogen verkopen als dat hun voortbestaan kan redden. Musea kunnen veel scherper definiëren wat ze met hun collecties willen, vindt hij. Alles maar opslaan in depots kost handenvol geld, terwijl niemand ermee gediend is. Tegelijkertijd wil Klamer benadrukken dat het hem niet louter om het financiële aspect gaat. “Ik ben culturél econoom. Dat betekent dat ik kritisch sta ten opzichte van de markt. Je kúnt collecties best in geld uitdrukken. Als gemeenten dat doen, kunnen ze heel prudent beleid voeren. Dat betogen ook economen als Bruno Frey, maar dat doe ik niet.”

Tegenover de economen zet Klamer de culturalisten, die het voornamelijk hebben over de waarde van collecties. Uiteindelijk is er altijd spanning tussen die twee. “Ik probeer te bemiddelen, ben druk bezig termen te vinden waarmee ik beiden kan bedienen.”

Klamer wil, anders dan Schenk, los van de LAMO denken en het fundamenteeler aanpakken. “De eerste vraag die ik altijd stel aan museumdirecteuren is: waar dient jouw museum toe? Schenk mag dan vinden dat dat doel de collectie is, ik ga verder. Waar dient die collectie dan toe? Die dient de samenleving, oké, maar er zijn nogal wat verschillende collecties. Hebben we het over brandweerautootjes, suikerzakjes, Van Gogh?” Museumdirecteuren hebben er moeite mee dat doel te benoemen, aldus Klamer. Terwijl dat de afweging moet zijn bij het afstoten van collectiestukken. “Winst maken mag nooit het doel zijn, er moet sprake zijn van een ideëel doel.”

Schenk beschouwt collecties als publiek eigendom, maar daar zet Klamer vraagtekens bij. “Ik weet niet of je dat zo moet zien. We denken te zwart-wit. We denken of in publieke goederen of in private goederen. Ik zou een derde term willen introduceren: gemeenschappelijke goederen.” Publiek, dat is van iedereen, terwijl de term gemeenschappelijk een meer specifieke groep aanduidt die zich actief wil verbinden aan goederen. “Musea moeten ervoor zorgen dat mensen zich echt verbonden weten met dat wat ze zien.”

Musea hoeven niet te schrikken van de Chinezen, die op dit moment massaal hun eigen kunst terugkopen, meent Klamer. Juist als musea hun doel helder geformuleerd hebben, hoeven ze niet krampachtig vast te houden aan het idee dat hun kunst publiek eigendom is. “Misschien komt die kunst wel het beste tot zijn recht in China, dus kan het vanuit ideëel opzicht juist goed zijn om die goederen te laten gaan.”

Economische wetten

Dat Nederland toe is aan een nieuwe houding ten aanzien van het beheer van museale collecties, de eerste stelling in dit debat, daarover is eigenlijk iedereen in de zaal het wel eens. Het is te duur en onnodig om elk museum een eigen complete collectie te laten

opbouwen, beheren en eindeloos te laten opslaan in hun depots. Maar hoe het dan precies verder moet, daarover verschillen de meningen.

Iemand uit de zaal vraagt zich af waarom museale collecties niet gewoon zouden voldoen aan economische wetten. “Voor eigenlijk alles geldt: brengt het geld op, dan mag het blijven, is dat niet zo, dan moet het weg. Waarom geldt dat niet voor museale collecties?” Klamer meent dat de financiële waarde zeker mee mag tellen, maar dat het niet het enige criterium kan zijn. “Tegen een directeur van een museum zou ik zeggen: zorg voor maximale financiële, culturele en sociale waarde.”

Moet je maar door blijven verzamelen? Moeten we dat, zoals een bezoeker oppert, zien als een onvermijdelijk gevolg van het voortschrijden van de tijd? “We verzamelen nu zó veel dat het niet bijzonder meer is”, reageert Dieuwertje Wijsmuller (SOG). “Wat ik machtig interessant vind is dit: als we nu ontzamelen en collecties laten adopteren door particulieren, kan er zomaar over twintig jaar weer een nieuwe collectie ontstaan, als mensen dat weer bij een museum brengen. Dat kan toch ook? Maakt voortdurend verzamelen een collectie over honderd jaar echt interessanter? Dat vraag ik mij af.”

En als je wél wilt ontzamelen, hoe pak je dat dan aan? Hoe schift je wat belangrijk is? Het blijkt lastig daarvoor criteria te bedenken. Misschien zit het hem in het duidelijk onderscheiden wat unica's zijn en wat bulkgoed, oppert iemand. “De tikmachine van WF Hermans is een massaproduct, geen unica zoals een Rembrandt dat is.”

Museumdirecteuren moeten hun eigen ego ontstijgen en samenwerken, meent een ander. “Wil je een mooie typemachine in je eigen dorp bewonderen of vind je het niet erg om daar 500 kilometer voor te rijden? Er kan wat mij betreft veel meer samengewerkt worden. Nu doen al die musea, lokaal en regionaal, dingen dubbel. Ze moeten samen criteria ontwikkelen, daarmee kunnen ze een breder platform maken. Musea moeten niet denken: dit is ónze collectie.”

Afrikaanse diaspora

De tweede helft van de avond debatteren de deelnemers over de controversiële aanpak van directeur Stanley Bremer van het Rotterdamse Wereldmuseum. Hij trok het museum uit het slop en schuwde daarvoor rigoureuze maatregelen niet. Een van die maatregelen is zijn wens de Afrikacollectie te verkopen – wat overigens niet aan hem is, maar aan het college van B&W van de gemeente Rotterdam, dat eigenaar is. Twee derde van de deelnemers aan het debat vindt dat niet kunnen.

Klamer bevindt zich in het ja-kamp. “Ik heb bewondering voor Bremer. Hij zegt gewoon: ik ben ondernemer, als het niet linksom kan, dan maar rechtsom. Hij knokt tegen een

levensgroot taboe. De vraag is vrij simpel: wat wil je met zo'n collectie? Op een bepaald moment maak je dan een afweging. Ik vind het een creatieve oplossing."

Schenk vindt dat te kort door de bocht. "Er zijn andere oplossingen dan alleen deze: hoeveel geld kan ik ervoor vangen. Die collectie heeft een heleboel eigenaren. Er is bijvoorbeeld een grote Afrikaanse diaspora in Nederland. Ik zou het niet hebben gedaan."

Wel of niet verkopen. Jolande Otten, oud-directeur van het Scription en mede-oprichter van de SOG, schetst hoe ingewikkeld dit dilemma kan zijn voor een museum. "Wij hebben tijdens het bestaan van Scription nooit nagedacht over verkoop van de collectie. Dat kwam niet in ons op. Maar we hebben wel de deuren moeten sluiten. Nu denk ik: dat hadden we beter moeten doen. Als met de verkoop van een collectiestuk, bijvoorbeeld een typemachine van het kaliber Rembrandt, het museum én de rest van de collectie gered zouden zijn, dan is dat toch prima? Nu is ons museum dicht en de collectie ligt op straat. Dus wat is de afweging?"

Misschien is het wel een idee om alle collecties te verzamelen in een groot depot en overal in het land exposities te organiseren, suggereert een bezoeker. "Wanneer ben je museum, wanneer kunsthall? En hoe erg is het om kunsthall te zijn?"

Volgens Margriet Oomen, docent aan de Reinwardt Academie, valt er veel knowhow te halen bij de archiefwereld en is het verstandig om dat eerst eens in kaart te brengen. "Ik heb bij Aviodrome gewerkt, dat is failliet. Na de sluiting is het Nationaal Archief komen kijken wat van die collectie van 700 meter nu echt behouden zou moeten blijven. Het is héél belangrijk dat we zo'n kerncollectie goed kunnen definiëren en bewaren. Het archief kan dat. Zo'n directeur van het Wereldmuseum, die moet dat niet in z'n eentje gaan doen. Hij moet samenwerken." Schenk beaamt dit, maar zegt erbij dat zo'n aanpak nog steeds geen geld oplevert.

Klamer benadrukt dat musea zich voortdurend bewust moeten zijn van hun optiewaarde en bestaanswaarde. "Als de overheid zegt: wij willen niet meer betalen, vraag dan maar aan het publiek wie er dan wel wil betalen. Als een museum bestaanswaarde heeft, dan moeten er eigenaars opduiken. Doe mee, draag bij, wordt ambassadeur, vrijwilliger. Organiseer dat als museum. Het Tropenmuseum heeft dat laten liggen. Stanley Bremer kreeg het wel voor elkaar, hij kreeg een groep vermogende Rotterdammers zover te participeren in het museum. Dat verdient respect."

Lejo Schenk blijkt tenslotte toch wel wat te zien in het idee van Arjo Klamer om minder te hameren op het publiek eigendom van collecties, maar juist op gemeenschappelijk eigendom. Beide heren brainstormen nog even door over hoe je dat gedeelde eigenaarschap dan zou kunnen vormgeven. Want het traditionele principe dat standaard geldt bij eigenaarschap –wie betaalt, bepaalt– geldt niet echt in dit verband, niet alle betrokkenen

betalen hun aandeelhouderschap met geld. “Je moet zoeken naar nieuwe organisatievormen. In Nederland bestaan alleen de stichting en de vereniging. Er zou een nieuw soort maatschappelijke onderneming moeten komen, waarin iedereen vertegenwoordigd is die iets met een collectie heeft.”

Het mooiste is dat zo’n museumcollectie die van een grote groep betrokken eigenaren is, weer kan gaan leven, vindt Klamer. “Als de ene stakeholder tot tranen toe geroerd is door een beeld, terwijl de ander zegt: joh, verkoop dat toch, dán gaat zo’n beeld leven. Niks is beter dan een goeie controversé! Je gunt dat elk kunstwerk.”

Ellen Hameeteman
tekstvanellen.nl